

Kultūrėjimo procesai modernioje Lietuvoje: bibliotekų ir kultūros centrų vaidmuo regionuose

LILIJA KUBLICKIENĖ, ALINA ŽVINKLIENĖ,
EDUARDAS KĘSTUTIS SVIKLAS

Lietuvos socialinių tyrimų centras, Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius

El. paštas: lilija.kublickiene@gmail.com

Straipsnio tikslas – parodyti modernios Lietuvos sulietuvinimo ir kultūrėjimo proceso tęstinumą pasitelkus Lietuvos kultūros politikos raidos analizę. Kultūros politika analizuojama iš istorinės perspektyvos, remiamasi įvairių socialinių tyrimų duomenimis. Bibliotekos ir kultūros centrai laikomi vienomis svarbiausių institucijų, įgyvendinančių valstybės kultūros politikos tikslus.

Atlikta analizė leidžia teigti, kad dabartinė Lietuvos kultūros politika užtikrina ne tiek Lietuvos sulietuvinimo ir kultūrėjimo plėtrą, galinčią atremti globalizacijos iššūkius, kiek esamos padėties stabilumą. Pozityvių pokyčių kultūros politikoje stoka, turint omenyje ir įvairių institucijų bendradarbiavimą, ir veiklos koordinavimą, optimizavimą bei kultūros įstaigų veiklos regionuose didesnę rėmimą, didina recesijos, t. y. lietuvių nutautėjimo ir nukultūrėjimo, grėsmę.

Raktažodžiai: Lietuvos regionai, kultūros politika, kultūros įstaigos, bibliotekos, kultūros centrai

ĮVADAS

Tradiciciškai visuomenės kultūros raida siejama su žmonių pasaulio vaizdo suvokimo bei jų gyvenimo būdo pokyčiais. Iš esmės kultūros raidą sąlygoja tiek sukauptos žinios ir įvairiose veiklos sferose įgyta patirtis, tiek ir atskirų subjektų poveikis siekiant keisti kultūros turinį.

Įvairiais laikais kultūros politika buvo grindžiama skirtinga ideologija, numatant tam tikrus metodus ir priemones, tikslingai formuojančius pageidautinas kultūros vertybes ir normas visuomenėje.

Remiantis tarptautinių žodžių žodynu, kultūros politiką trumpiausiai galima apibūdinti kaip kultūros reikalų tvarkymo teoriją ir praktiką¹. Minimaliai apibrėžti kultūrą sunku dėl plataus šio žodžio vartojimo konteksto. Dar XX a. viduryje antropologai Alfredas Kroeberis ir Clyde'as Kluckhohnas (1952) surinko ir suklasifikavo 156 kultūros apibrėžimų; šis sąrašas yra nuolat papildomas įtraukiant vis naujus kriterijus ar socialinio gyvenimo reiškinius, kuriais galima apibūdinti kultūrą. Universaliu kultūros apibrėžimu galėtų būti viena šio žodžio originali prasmė lotynų kalba – vystymas², straipsnyje nagrinėjamos medžiagos atveju – socialinių organizmų vystymas. Kultūros (vystymo) išsaugojimas laikomas bet kurios visuomenės gyvybingumo prielaida.

¹ Prieiga per internetą: <http://www.zodziai.lt/reiksme&word=Politika&wid=15686>

² Prieiga per internetą: <http://www.zodziai.lt/reiksme&word=kult%C5%ABra&wid=11010>

Modernioje visuomenėje pagrindiniu kultūros politikos subjektu išlieka valstybė. Valstybė privalo, viena vertus, formuoti visuomenės kultūrinį gyvenimą, kita vertus, atsižvelgti į įvairių visuomenės sluoksnių atstovų, teritorinių, tautinių bei kitų bendruomenių kultūrinius poreikius ir interesus. Valstybė, remdamasi teisiniais principais, koreguoja kultūros rinką bei įvairias institucijas, kurios taip pat bando reguliuoti kultūrinį gyvenimą bei veiklą.

Kultūros politika atspindi konkrečios valstybės kultūros bendrąsias vystymosi ir vystymo strategijas bei jų mechanizmus. Pastaruoju metu pasaulyje labiausiai paplitę keli kultūros politikos modeliai: valstybinis, liberalusis, rankos atstumo, dvigubo rankos atstumo, valstybinis švietėjiškas ir tautos emancipacijos. Teigiama, kad dabartinėje Lietuvoje, nors ir transformuotas, šiuo metu veikia valstybinis kultūros politikos modelis (Vilkončius 2007: 56–57, 60).

Lietuvai tapus Europos Sąjungos nare ir patiriant vis didėjančią globalizacijos spaudimą, ypač tampa aktualus svarbiausias Lietuvos kultūros politikos tikslas – išsaugoti nacionalinės kultūros tapatumą bei įvairovę. Čia svarbus vaidmuo tenka regionų kultūrai, sudedamajai nacionalinės kultūros daliai, kuri, formuojama ir plėtojama įvairiuose Lietuvos regionuose, atspindi jų etninį, kalbinį, istorinį, kultūrinį savitumą. Regionu dažniausia vadinama integrali teritorijos dalis, išskiriama pagal įvairius kriterijus – geografinius, istorinius, etnografinius ir pan.

Pagrindiniais tarpininkais, įgyvendinant valstybės kultūros politikos tikslus ir formuojant bei tenkinant Lietuvos gyventojų kultūrinius poreikius, tampa savivaldos institucijos ir joms pavaldžios kultūros įstaigos bei vietos bendruomenės. Tai reiškia, kad nuo partnerystės tarp kultūros politikos subjektų, kurie žemesnėse grandyse tampa ir valstybinės kultūros politikos objektais, priklauso regionų kultūros plėtra.

Taigi, svarstant kultūros būklę Lietuvos regionuose, pirmiausia iškyla klausimas dėl kultūros politikos suvokimo tarp vadybos subjektų ir objektų, t. y. koks yra partnerystės lygis, jei toks egzistuoja, Lietuvos regionų kultūros sferoje. Antras svarbus klausimas – ar esama kultūros politika gali užtikrinti Lietuvos tautiškumo ir kultūrėjimo raidą.

Kultūrinė veikla dažniausia skirstoma į profesionaliąją ir neprofesionaliąją, dar vadinamą liaudies kultūra ir / ar mėgėjų menu. Straipsnyje *a priori* laikomasi nuostatos, kad Lietuvos gyventojų kūrybinė saviraiška liaudies kultūroje ir / ar mėgėjų mene ne tik suteikia galimybę įsitraukti į profesionalios kultūros kūrimą, bet būdama masinė realiai užtikrina Lietuvos tautiškumo ir kultūrėjimo raidą.

Turint omenyje, kad Lietuvoje nuo tarpukario laikų egzistuoja galimybė įgyti išsilavinimą, įskaitant aukštąjį, valstybinėse švietimo įstaigose lietuvių kalba, nagrinėjamų klausimų atveju *a priori* laikoma, kad švietimas, kuris yra neatskiriama kultūrinio proceso dalis ir pagrindas, ir švietimo politika užtikrina Lietuvos tautiškumo ir kultūrėjimo raidos pamatus.

Straipsnyje siekiama nustatyti Lietuvos regionų kultūros politikos grįžtamąjį ryšį, t. y. Lietuvos gyventojų požiūrį į dabartinę Lietuvos regionų kultūros politiką, skleidžiamą įvairiuose Lietuvos respublikos vyriausybės patvirtintuose nuostatuose, programose ir pan., ir numatyti Lietuvos kultūrėjimo proceso perspektyvas.

Straipsnyje naudojami Socialinių tyrimų instituto mokslo darbuotojų kolektyvo 2009 m. atlikto „Regionų kultūros būklės tyrimo“ duomenys³.

LIETUVOS KULTŪROS POLITIKOS RAIDA

Kalbant apie kultūrą apskritai ir nacionalinės kultūros politiką konkrečiai, visada reikia turėti omenyje, kad bet kurios nacionalinės kultūros formavimas yra ilgalaikis procesas, turintis savo istoriją, išliekančią visuomenės istorinėje-kultūrinėje sąmonėje.

³ Tyrimo grupės vadovė Lilija Kublickienė.

Dabartinės Lietuvos valstybinės kultūros politikos formaliu atskaitos tašku tikslinga laikyti Lietuvos valstybės atkūrimą 1918 metais. Lietuvos valstybingumo istorijoje galima išskirti keturis pagrindinius etapus: tarpukario nepriklausomą Lietuvos Respubliką (1918–1940), Tarybų Socialistinę Lietuvos Respubliką Tarybų Sąjungos sudėtyje (1940–1990)⁴, atkurtą nepriklausomą Lietuvos Respubliką (1990–2004) ir nuo 2004 m. gegužės 1 d. Lietuvą kaip Europos Sąjungos narę.

Tarpukario Lietuva. Tarpukario Lietuvoje, pasak Algirdo Juliaus Greimo (1991), įvyko grynai lietuviška revoliucija – Lietuvos sulietuvinimas. „Nacionalinės kultūros puoselėjimas nuo pat nepriklausomybės paskelbimo dienos buvo suvokiamas kaip politinės valstybės nepriklausomybės stiprinimas, kaip kovos už ją tęsinys, perkeltas į kultūrinę-lingvistinę terpę“ (Mačiulis 2005: 8).

Dangiro Mačiulio (2005) istoriniai tyrimai rodo, kad iki A. Smetonos perversmo 1926 m. Lietuvoje faktiškai nebuvo jokios specialios valdžios institucijos, kuri rūpintųsi kultūros ir meno reikalais. Politinio režimo siekis užtikrinti etninės lietuvių bendruomenės vyravimą kuriant tautinę valstybę atsispindėjo ir kultūroje, nes valstybė buvo vienintelė reali, nors ir nedosni, kultūros ir menininkų rėmėja. Siekiant kultūriniam gyvenimui suteikti politinio režimo kryptingumą (jį remiant), 1934 m. prie Švietimo ministerijos buvo įsteigtas Kultūros reikalų departamentas.

Mokykla ir teatras, ugdatys ir palaikantys tautinę tapatybę, tapo itin reikšmingais nacionalinės valstybės institutais. Viešųjų bibliotekų vaidmens pripažinimas tautiniame ugdyme paskatino valstybės išlaikomų bibliotekų tinklo plėtrą iki 101 bibliotekos – 1936 m. buvo priimtas Valstybinių viešųjų bibliotekų įstatymas. Tačiau dėl neišplėtos kultūros įstaigų infrastruktūros žmogui, gyvenančiam ne apskrities centre, biblioteka praktiškai buvo nepasiekiamą. Ano meto statistikos duomenimis, bibliotekų skaitytojų daugumą sudarė moksleiviai ir tik nedidelę dalį – ūkininkai. „Šiaip ar taip ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje knyga Lietuvos kaime, P. Rimkūno teigimu, buvo retesnis svečias už antstolį“ (Mačiulis 2005: 86).

Vertinant kultūros politiką tarpukario Lietuvoje, galima teigti, kad autoritarinis A. Smetonos režimas, nors ir nesukūrė aiškios tautinės kultūros sąvokos, nusakančios konkretesnes veiklos kryptis ir prioritetus, formaliai neapribojo kūrybinės laisvės, tačiau, steigdamas kultūros valdymo instituciją ir įvesdamas cenzūrą (jos neapibrėžtumas didėjo), palaipsniui diegė valstybinį kultūros politikos modelį. Kartu, įvedant visuotinį privalomąjį pradinį išsilavinimą, buvo kuriamos Lietuvos gyventojų, kurių daugumą sudarė neraštingi ir mažaraščiai kaimo gyventojai, tautinimo ir kultūrinimo prielaidos.

Tarybų Lietuva⁵. Remiantis Leokadijos Diržinskaitės⁶ (1985) publikacija, galima išskirti du pagrindinius valstybės kultūros politikos socialistinėje Lietuvoje (1940–1941 m. ir 1944–1990 m.) etapus: kultūrinę revoliuciją (pirmoji kultūrinės veiklos programa), oficialiai vykusią iki 1953 m. – stalinizmo epochos pabaigos, ir antrą kultūrinių pertvarkymų etapą, vykusį iki Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo 1990 metais.

Pirmame etape totalitarinis režimas pirmiausia turėjo įveikti autoritarinio režimo palikimą švietimo srityje: 1940 m. 26,7 % 14–50 metų amžiaus gyventojų buvo beraščiai ir

⁴ Kadangi 1939–1940 m. politinių įvykių Lietuvoje apibūdinimas priklauso nuo politinio susitarimo, o jų aptarimas nėra straipsnio tikslas, autoriai laikosi neutralios formuluotės ir originalaus pavadinimo.

⁵ Tarybos sudarė politinio valdymo pagrindą.

⁶ Leokadija Diržinskaitė (1921–2008), Lietuvos TSR valstybės partinė veikėja. Prieiga per internetą: http://lt.wikipedia.org/wiki/Leokadija_Dir%C5%BEinskait%C4%97-Piliu%C5%A1enko.

mažaraščiai; 1939 m. veikė 7 dvasinės ir tik 4 mokytojų seminarijos⁷ (Diržinskaitė 1985: 87). Pirkios-skaityklos, pokariu vadintos klubais-skaityklomis ir vėliau reformuotos į kultūros namus, tapo pagrindiniais kultūros židiniais kaimo Lietuvoje. „Jos buvo steigiamos politiniam-šviečiamajam ir masiniam-kultūriniam darbui tarp žmonių plėtoti kiekviename valsčiaus centre, miestelyje, bažnytkaimyje ir didesniuose kaimuose – be politinės informacijos, jos privalėjo sistemingai skleisti gamtos mokslų žinias, skatinti liaudies kūrybą, rūpintis darbo žmonių kultūringu poilsiu, rengti pramogas, burti chorus, muzikos, dramos ir kitokius ratelius“ (Diržinskaitė 1985: 101–102).

Nors bendras kultūros įstatymas taip ir nebuvo parengtas, totalitarinis režimas stengėsi kuo aiškiau reglamentuoti ir kontroliuoti kultūros įstaigų veiklą: 1953 m. įsteigta Kultūros ministerija sujungė iki tol veikusias įvairių kultūros sričių valdymo organizacijas ir tapo vienu kultūros valdymo centru. Vietinės Liaudies deputatų tarybos sudarė vykdomųjų komitetų kultūros ir švietimo skyrius, kuriems pavedė vadovauti pavaldžios teritorijos kultūros raidai. Nuolatinis kultūros įstaigų veiklos tobulinimas, jų tinklo plėtimas bei optimizavimas turėjo didinti kultūros socialinį ir ideologinį efektyvumą.

Socialistinė kultūra ryškiai atspindėjo klasinius ir ideologinius valstybės tikslus, buvo suprantama kaip nacionalinės ir internacionalinės kultūros pradų neatskiriama vienovė. Svarbiausias socialistinės kultūros tikslas buvo žmogaus auklėjimas sudarant sąlygas pasireikšti jo kūrybiniam sugebėjimams. Kūrybiniai gebėjimai lengviau ir saugiau reiškesi puoselėjant nacionalinę kultūrą – dalyvaujant Lietuvos kraštotyriminkų judėjime, folkloriniuose ansambliuose ar liaudies kūryboje, negu ištraukiant į internacionalinę, bet „svetimą socialistinei kultūrai“ veiklą, pavyzdžiui, hipių judėjimą, roko grupes, ar kuriant meną, neatitinkantį socialistinio realizmo kanonų ir pan.

Kultūros politikoje, kaip ir kitose gyvenimo sferose, veikė valstybinio valdymo modelis, kuriame nors ir deklaruojamas demokratinio centralizmo principas, vyravo komandiniai-administraciniai metodai, t. y. iškeliami uždaviniai ir nurodomi jų vykdytojui sprendimo būdai.

Kultūros įstaigų rengiamos ataskaitos, konferencijos, respublikinės apžiūros ir pan. bylojo apie efektyvią kultūros įstaigų veiklą, t. y. jos realiai veikė, įvairino savo veiklą, įtraukdamos į ją nemažai žmonių tik tuomet, kai „valstybinių organų kontrolė buvo suderinta su kolūkių bei kitų ūkinių organizacijų parama“.

Lietuvos Atgimimo išvakarėse gyventojų kultūrinimo procese išliko tam tikras atotrūkis tarp miesto ir kaimo. Tuo metu 53 % miesto ir 69 % kaimo bibliotekų patalpų ne visiškai atitiko kultūros įstaigai nustatytas normas. Tik 34 % kaimo ir rajonų centruose esančių kultūros namų įsikūrė tipiniuose arba jų veiklai pritaikytuose pastatuose (Diržinskaitė 1985: 153–155).

Galima manyti, kad totalitarinis režimas privertė ne tik skaityti, bet tikriausiai ir pamilti knygą daugelį Lietuvos gyventojų, tarp jų ir kaimo vietovių. 1980 m. pradžios tyrimai rodo, kad 86 % kolūkiečių turėjo asmenines bibliotekas, kuriose buvo sukaupę nemažiau kaip 50 knygų (Diržinskaitė 1985: 149).

Taigi Lietuvos kultūros politika Tarybų valdymo laikais buvo sąjunginės nacionalinės (lingvistinės-kultūrinės) politikos, žinomos kaip *слияние и расцвет наций*, sudedamoji dalis. Galima teigti, kad masinis, nors dažnai ir priverstinis, liaudies įtraukimas į kultūrinę veiklą, nuolatinis kultūrinių poreikių ugdymas, išlaikant ir puoselėjant komunistinės ideologijos susilpnintos etninės (t. y. kaimo) kultūros ypatumus, savotiškai tęsė Lietuvos gyventojų sulietuvinimo ir sukultūrinimo procesą.

⁷ Nuo 7-ojo dešimtmečio palaiapsniui buvo pereinama prie visuotinio privalomojo vidurinio išsilavinimo.

Atkurta nepriklausoma Lietuva. Totalitarinis režimas sukūrė ir paliko vėl atgimusiai Lietuvai pakankamai išsilavinusią, tautiškai sąmoningą tautą, kuri entuziastingai troško išsilaisvinti iš komunistinės ideologijos ir socialistinės planinės ekonomikos diktato, aukšto lygio nacionalinę profesionaliąją ir neprofesionaliąją kultūrą bei išplėtotą kultūros įstaigų tinklą.

Lietuvos, kaip ir visų Vidurio ir Rytų Europos šalių, atgimimas buvo grindžiamas tokiais fundamentaliais paklydimais kaip „istorijos grįžtamumas“, t. y. tikėtasi, kad komunistinio režimo laikotarpį galima „ištrinti“ iš šalių istorijos ir taip užtikrinti valstybės politinį ir ekonominį tęstinumą (Giordano 1993). Teoriškai tai reikštų, kad nepriklausomos Lietuvos sulietuvinimo ir kultūrėjimo proceso atskaitos tašku reikia laikyti A. Smetonos Lietuvą, kurioje per 80 % gyventojų buvo mažaraščiai, gyveno kaimo vietovėse, bažnyčia dažniau negu mokykla buvo pasiekiamiausias kultūros židinys, o lietuviai „susitelkę „tautos vienybės“ principu, kuris buvo suprantamas kaip besąlygiškas visuomenės lojalumas politiniam režimui“ (Mačiulis 2005: 215). Praktiškai tai būtų tarpukario Lietuvos kultūros vadybos principų ir institucijų atkūrimas.

Iš karto po nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. buvo įsteigta Kultūros ir švietimo ministerija, kuri 1994 m. vėl reorganizuota į Lietuvos Respublikos kultūros ministeriją ir Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministeriją. Svarbiausias reorganizacijos tikslas – valdymo decentralizacija, t. y. Kultūros ministerijos tiesioginės įtakos kultūriniam sektoriui mažinimas, daugiau atsakomybės ir autonomijos suteikiant kultūros institucijoms. Reorganizuojant reikėjo aiškiai apibrėžti nacionalinės kultūros sąvoką ir politiką, įvardijančią valstybės prioritetus kultūros srityje.

Atkurtos Lietuvos kultūros politikos formuluotėje galima išskirti tris pagrindinius etapus, tiesiogiai susijusius su vadinamųjų posocialistinių šalių pereinamuoju laikotarpiu⁸:

- 1990–1992 m., kai buvo dedami kultūros politikos pagrindai (iki Lietuvos Respublikos konstitucijos priėmimo kultūros politikos sąvoka bene labiausiai buvo siejama su Kultūros kongreso idėja – L. K., A. Ž. ir K. S.);
- 1995–1997 m., kai Europos Tarybai buvo parengtas pranešimas „Kultūros politika Lietuvoje“ bei gautos šios institucijos rekomendacijos;
- 2000–2001 m., kai buvo parengtos ir vyriausybės patvirtintos Lietuvos kultūros politikos nuostatos.

Lietuvos kultūros politikos nuostatose (2001) suformuluota Lietuvos kultūros sąvoka, apibrėžti kultūros teisiniai pagrindimai bei kultūros politikos tikslai, principai, uždaviniai ir jų įgyvendinimo būdai. Jos įteisino partnerystės principą tarp valstybės ir pilietinės visuomenės (valstybinė ir viešoji politika) Lietuvoje⁹.

⁸ V. Balčiūnas. Pasisakymas iš straipsnio „Lietuvos kultūros politikoje siūloma stiprinti regioninės kultūros vaidmenį. Prieiga per internetą: <http://www.bernardinai.lt> (žiūrėta 2010 03 05).

⁹ 1. Šiose nuostatose vadovaujamosi tuo, kad Lietuvos kultūra:

- 1.1. yra individo ir tautos kūrybinių galių išraiška, jų tapatumo ir išlikimo garantija; 1.2. formuoja ir atskleidžia skirtingų visuomenės grupių, tautinių bendrijų dvasines ir medžiagines vertybes; 1.3. padeda plėtoti ir ugdyti demokratinę, laisvą, atvirą visuomenę; 1.4. skatina šalies socialinę ekonominę plėtrą, stiprina jos saugumą.
2. Lietuvoje garantuojamos ir ginamos pagrindinės žmogaus teisės ir laisvės, iš jų ir kultūros teisės. Lietuvos kultūros politika grindžiama Lietuvos Respublikos Konstitucija, įstatymais, tarptautinėmis kultūros srities sutartimis ir susitarimais, kitais teisės aktais, taip pat Lietuvos Respublikos Vyriausybės veiklos programomis.
3. Šios nuostatos apibrėžia kultūros politikos tikslus, principus, uždavinius ir jų įgyvendinimo būdus, jomis siekiama sudaryti sąlygas kryptingai ir suderintai valstybės, savivaldybių institucijų, įstaigų, įmonių ir nevyriausybinių organizacijų, taip pat visuomenės kultūrinei veiklai. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=132646

Lietuva Europos Sąjungoje. Europos Sąjunga traktuoja kultūrą kaip neliečiamiausią suvereniteto dalį. Tiek kultūros politiką reglamentuojantys (tiksliau – atsakantys reglamentuoti) sutarties straipsniai, tiek bendrieji ES teisės principai garantuoja ES nesikišimą į nacionalinę valstybių kultūros politiką.

Taigi Europos Sąjunga supranta kultūros politiką kaip pačių valstybių atsakomybę ir pareigą kultūros savireguliaciją bei savanoriškais pagrindais paremtą bendradarbiavimą tarp atskirų nacionalinių ir regioninių kultūros institucijų¹⁰.

Visada reikia turėti omenyje, kad ES direktyvos yra rekomendacinio pobūdžio ir nėra privalomos valstybėms narėms, tačiau ES direktyvos, pranešimai ir kt. dokumentai atlieka modelio (*role-model*) vaidmenį, kuriuo gali remtis valstybės, kurdamos nacionalinę politiką. Galbūt dėl to, kad ES oficialiai neturi bendros ilgalaikės kultūros politikos strategijos, Lietuva taip pat jos kol kas neturi. Pažymėtina, kad iniciatyva sukurti aiškią kultūros strategiją, užtikrinančią sistemingą valstybės dėmesį kultūrai, gimė Prezidentės potvarkiu parengtose ir Seimo patvirtintose Lietuvos kultūros politikos kaitos gairėse (2010). Lietuvos kultūros politikos kaitos tikslas – atnaujinti Lietuvos kultūros politikos modelį, kuris padėtų atskleisti, išsaugoti ir plėtoti visuomenės kultūrinį tapatumą bei kūrybinį potencialą¹¹.

Pastaruoju metu kultūros politika Lietuvos regionuose daugiausia realizuojama taikant tęstinę valstybinę programą (Etninės kultūros plėtros valstybinė programa 2003–2009 m.¹², Vaikų ir jaunimo kultūrinės edukacijos programa 2006–2011 m.¹³ ir Regionų kultūros plėtros programa 2007–2012 m.¹⁴).

Tyrimai rodo, kad 2006 m. Lietuvos savivaldybėse veikė 154 juridinio asmens statusą turintys kultūros centrai (reformuoti ar naujai įsteigti kultūros namai) ir 698 jų filialai¹⁵. Lietuvos statistikos departamento duomenimis, Kultūros ministerijai pavaldžių bibliotekų skaičius nuo 1449 2001 m. sumažėjo iki 1328 2010 metais.¹⁶ Iš viso 2010 m. pabaigoje šalyje buvo 2716 bibliotekų. Pusė visų bibliotekų (1328) priklauso Kultūros ministerijai, dauguma jų (1307) yra savivaldybių ir apskričių viešosios bibliotekos¹⁷. Kultūros įstaigų tinklas regionuose netolygus, nenustatyti bendri kultūros paslaugų teikimo kriterijai, daugelio kultūros įstaigų materialioji bazė neatitinka šiuolaikinių reikalavimų.

Lietuvos kultūros politikos raida, žvelgiant iš istorinės perspektyvos, leidžia kalbėti apie tam tikrą tęstinumą.

¹⁰ Pavyzdžiui, Europos Bendrijos steigimo sutarties 128 ir 151 straipsniai: „Bendrija prisideda prie valstybių narių kultūrų klestėjimo gerbdama jų nacionalinę ir regioninę įvairovę ir kartu iškeldama bendrą kultūros paveldą“. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter1/dokpaieska.showdoc_l?p_id=9224

¹¹ Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl Lietuvos kultūros politikos kaitos gairių patvirtinimo“, 2010 m. birželio 30 d. Nr. XI-977.

¹² Tęsiama 2010–2014 m. Prieiga per internetą: <http://tar.tic.lt/Default.aspx?id=2&item=results&aktoid=15F576C9-8A26-467C-929A-F8CECBF8B631>

¹³ Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=282952&p_query=&p_tr2=

¹⁴ Šiuo metu rengiama nauja Regionų kultūros plėtros 2011–2020 m. programa. Prieiga per internetą: <http://alkas.lt/wp-content/uploads/2011/06/Regionu-programa1.pdf>

¹⁵ Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=312440&p_query=&p_tr2=

¹⁶ Prieiga per internetą: <http://db1.stat.gov.lt/statbank/selectvarval/saveselections.asp?MainTable=M3130107&PLanguage=0&TableStyle=&Buttons=&PXSid=3222&IQY=&TC=&ST=ST&rvar0=&rvar1=&rvar2=&rvar3=&rvar4=&rvar5=&rvar6=&rvar7=&rvar8=&rvar9=&rvar10=&rvar11=&rvar12=&rvar13=&rvar14=>

¹⁷ Prieiga per internetą: <http://www.diena.lt/naujienos/lietuva/lietuvoje-per-metus-neliko-29-biblioteku-ir-13-tukst-ju-skaitytoju-347832>

KULTŪROS RAIDA LIETUVOS REGIONUOSE: SVARBIAUSI TYRIMO REZULTATAI

Siekiant įvertinti esamą regionų kultūros būklę, 2010 m. buvo atliktas sociologinis tyrimas, kurio tikslas – išsiaiškinti Lietuvos gyventojų požiūrį į kultūros įstaigų veiklą, kultūros paslaugų įvairovę ir kokybę Lietuvos regionuose¹⁸. Vertinant esamą regionų kultūros būklę, buvo apklausti ir kultūros centrų (KC) darbuotojai bei savivaldybių kultūros administratoriai¹⁹.

Reprezentatyvi Lietuvos gyventojų apklausa. Apibendrinus reprezentatyvios Lietuvos gyventojų apklausos rezultatus²⁰, darytinos šios išvados:

- Didelė Lietuvos gyventojų dalis (dažniau nei kas penktas) negalėjo įvertinti regionų kultūros būklės, esamų kultūros paslaugų įvairovės ir kokybės.
- Vilniaus gyventojai rečiau nei kitų vietovių gyventojai pozityviai vertino regionų kultūros būklę, tačiau kitų Lietuvos miestų gyventojai dažniau nei sostinės ir kaimo gyventojai pažymėjo, kad regionų gyventojų galimybės tenkinti kultūrinius poreikius yra kur kas mažesnės nei centro.
- Lietuvos gyventojų nuomone, svarbiausios kultūros įstaigos – bibliotekos (46 %) ir kultūros centrai (37 %), mažiausiai svarbios – kinas ir parodų salės / galerijos (9–7 %).
- Bibliotekų ir kultūros centrų svarbą ypač pabrėžė kaimo ir mažesnių miestų gyventojai, o didmiesčių gyventojams labiau nei kitiems svarbūs teatrai.
- Vilniečiams buvo sunkiau nei kitiems įvertinti kultūros centro veiklą. Be to, beveik penktadalis sostinės gyventojų teigė, kad jų gyvenamojoje vietovėje kultūros centras neveikia.
- Tarp teigiamai vertinančiųjų kultūros centro veiklą daugiausia buvo mažesnių Lietuvos miestų gyventojų.
- Daugiausia Lietuvos gyventojų (34 %) svarbiausia kultūros centrų veiklos sritimi įvardijo masinių renginių (švenčių, mugių, kt.) organizavimą. Apie ketvirtadalis apklaustųjų mano, kad kultūros centrui svarbiausia – mėgėjų meno plėtojimas.
- Vertindami pastarojo dešimtmečio kultūros centrų veiklos pokyčius 32 % Lietuvos gyventojų nurodė teigiamus poslinkius, tačiau kas penktas pabrėžė, kad KC dirba blogiau, sumažėjo veiklos apimtis, aktyvumas. Kaimo gyventojai labiau linkę įžiūrėti neigiamus kultūros centrų veiklos pokyčius.

Taigi galima teigti, kad Lietuvos gyventojai ne itin žino apie kultūros būklę regionuose, nes dauguma jų negalėjo jos įvertinti. Iš galinčių įvertinti regionų kultūros būklę kritiškiausi yra Lietuvos miestų (išskyrus sostinę) gyventojai – beveik pusė jų teigė, kad regionų kultūros plėtrai skiriama per mažai dėmesio. Atrodo, kad bibliotekų ir kultūros centrų svarba išlieka aktuali kaimo ir mažesnių miestų gyventojams. Kultūros centrų veiklos vertinimas atskleidė, kad jie dažniau suvokiami kaip pramogų, o ne kūrybinių ar saviraiškos poreikių tenkinimo institucija. Dalies kaimo gyventojų manymu, per pastarąjį dešimtmetį kultūros centrų veikloje *niekas nepasikeitė, viskas buvo blogai, taip ir liko* (11,4 %), KC veikla *visiškai užgeso* (26 %).

¹⁸ Reprezentatyvią Lietuvos gyventojų apklausą atliko Visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų centras „Vilmorus“. Respondentų skaičius n = 1002. Tyrimo objektas – 18 metų ir vyresni Lietuvos gyventojai. Apklausos būdas – interviu respondento namuose. Atrankos metodas: daugiapakopė tikimybinė atranka. Tyrimas vyko 19 miestų ir 57 kaimuose.

¹⁹ Iš viso apklausti 458 respondentai, iš kurių 396 KC darbuotojai ir 62 savivaldybių kultūros administratoriai. Apklausos būdas – anketinė apklausa elektroniniu paštu. Apklausa buvo vykdoma išsiuntus anketas visoms (60) Lietuvos savivaldybėms.

²⁰ Išsamius empirinius tyrimo duomenis žr. Kublickienė 2010.

Kultūros centrų darbuotojų ir savivaldybių kultūros administratorių apklausa. Apibendrinus kultūros centrų darbuotojų ir savivaldybių kultūros administratorių apklausą, galima daryti šias išvadas:

- Apie 80 % ir daugiau savivaldybių darbuotojų tvirtino, kad jų regiono kultūros įstaigos dalyvauja įgyvendinant valstybines kultūros plėtros programas. Mažesnę dalis (apie 52–61 %) KC darbuotojų nurodė, kad jų kultūros centras rengia ar planuoja rengti šias programas įgyvendinančius projektus.

- Vertindami Etninės kultūros plėtros bei Vaikų ir jaunimo kultūrinės edukacijos programų įgyvendinimo poveikį didžioji dalis respondentų teigė, kad šios programos suaktyvino, nors ir nedaug, kultūros veiklą regione. Apie Regionų kultūros plėtros programos poveikį dažniausiai buvo sakoma, kad programa palaiko esamą regiono kultūros būklę, bet neužtikrina jos plėtotės.

- Daugiau nei pusė KC darbuotojų mano, kad tikslinga paremti kuo daugiau projektų, nors ir nedidelėmis sumomis. Daugumos savivaldybių atstovų nuomonė priešinga – reikėtų remti reikšmingiausius, stambesnius projektus, jiems skiriant didesnę finansinę paramą.

- Tiek kultūros centrų darbuotojai, tiek savivaldybių kultūros administratoriai kaip pačią svarbiausią regionų gyventojams kultūros įstaigą nurodo kultūros centrus. Jei, Lietuvos gyventojų nuomone, pirmoje svarbiausių kultūros įstaigų vietoje buvo bibliotekos, tai pagal KC ir savivaldybių darbuotojų vertinimus bibliotekos atsidūrė antroje vietoje.

- Vertinant regionų kultūros plėtros trukdžius, daugumos apklaustųjų nuomone, pagrindinės problemos – nepakankamas valstybės dėmesys regionų kultūros rėmimui ir prasta materialinė bei techninė kultūros įstaigų būklė. Daugiau nei pusė respondentų regionų kultūros plėtros sunkumus tapatino ir su kultūros darbuotojų, specialistų trūkumu. Per 40 % KC darbuotojų ir savivaldybės kultūros administratorių galvoja, kad intensyvinti kultūros plėtrą regionuose trukdo įvairių institucijų bendradarbiavimo, veiklos koordinavimo stoka.

- Didžioji dalis respondentų mano, kad per pastarąjį dešimtmetį kultūros centrų veikla buvo ir liko gera arba pagerėjo. Palyginę su Lietuvos gyventojų vertinimu, matome, kad su kultūra susijusių darbuotojų pozicija kultūros centrų atžvilgiu yra kur kas optimistiškesnė nei vartotojų.

- Daugumos apklaustųjų nuomone, KC ar jo padalinio uždarymas apribotų vietos gyventojų kultūrinių poreikių tenkinimo galimybes.

Kultūros centrų darbuotojų ir savivaldybių kultūros administratorių skirtingi atsakymai liudija tam tikrą atotrūkį vertinant tiek valstybinės politikos programų įgyvendinimą, tiek esamą regionų kultūros būklę. Galima manyti, kad pozicijų skirtumus nulemia tai, kad kultūros centrų darbuotojams svarbiausia išlaikyti kultūros centrą kaip savo darbo vietą, todėl jie sutinka su išskaidytu projektiniu finansavimu, nors ir minimalia parama. Tuo tarpu savivaldybių kultūros administratoriams priimtinesnis yra stambesnių, reikšmingesnių projektų įgyvendinimas (ir atitinkamai didesnis finansavimas), kuris užtikrina savivaldybės kultūrinio aktyvumo reprezentaciją.

Tyrimo duomenys rodo ir tam tikrą atotrūkį tarp kultūros vartotojų ir kultūros paslaugų teikėjų bei administratorių: kultūros darbuotojai pozityviau vertina savo veiklą nei kultūros vartotojai.

IŠVADOS

Žvelgiant iš istorinės perspektyvos galima kalbėti apie tam tikrą Lietuvos kultūros politikos raidos tęstinumą. Nepaisant politinių santvarkų skirtumų, kultūra yra vienas iš šalies politi-

kos prioritetų, užtikrinančių Lietuvos gyventojų sulietuvinimą (ne visada artikuliuojamą) ir kultūrėjimą įtvirtinant valstybinį kultūrinės veiklos koordinavimo ir rėmimo modelį. Konstitucija yra pagrindinis kultūros vadybos teisinis pagrindimas, kuris yra išskaidytas įvairiuose teisiniuose dokumentuose – bendro kultūros įstatymo nėra ir nebuvo.

Be kultūros valdymo centralizacijos tendencijos, prasidėjusios tarpukario Lietuvoje, įsivertinusios Tarybų Lietuvoje demokratinio centralizmo principu ir modifikuojamos dabartinėje Lietuvoje demokratinio liberalizmo principu, reikia išskirti „savasties“ (originalumo) stoką. Tarpukario Lietuvoje įvairūs tautinės ideologijos kūrimo ir skleidimo institucijų projektai buvo rengiami pagal Vokietijos pavyzdį, Tarybų Lietuvoje – remiantis TSKP Centro Komiteto nurodymais, o dabartinėje Lietuvoje – ES direktyvomis.

2010 m. sociologinio tyrimo apie regionų kultūros būklę duomenų analizė leidžia teigti, kad Lietuvos gyventojai nepakankamai žino apie kultūros būklę regionuose. Bibliotekos ir kultūros centrai išlieka aktualiais traukos centrais (kultūros židiniais) kaimo ir mažesnių miestų gyventojams.

Tyrimo duomenimis, yra tam tikras atotrūkis tarp kultūros vartotojų ir kultūros paslaugų teikėjų bei administratorių. Kultūros centrų veikla nukreipta į gyventojų kultūrinių poreikių tenkinimą, net ir esant minimaliai finansinei paramai, nes ji užtikrina kultūros centro egzistavimą, tuo tarpu savivaldybių kultūros administratoriai linksta į stambesnius, reikšmingesnius, daugiau finansuojamus projektus, kurių įgyvendinimas užtikrina savivaldybės kultūrinio aktyvumo reprezentaciją.

Svarstant apie Lietuvos sulietuvinimo ir kultūrėjimo perspektyvas galima teigti, kad dabartinė Lietuvos kultūros politika užtikrina ne tiek Lietuvos sulietuvinimo ir kultūrėjimo plėtrą, galinčią atremti globalizacijos iššūkius, kiek esamos padėties stabilumą. Nesant pozityvių pokyčių kultūros vadyboje (įvairių institucijų bendradarbiavimo ir veiklos koordinavimo, optimizavimo bei kultūros įstaigų veiklos regionuose didesnio rėmimo), kyla lietuvių nutautėjimo ir nukultūrėjimo grėsmė.

Gauta 2011 09 22

Priimta 2011 11 15

Literatūra

1. „Dėl etninės kultūros plėtros valstybinės programos patvirtinimo“, *Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. birželio 19 d. nutarimas Nr. 793*.
2. „Dėl Etninės kultūros plėtros valstybinės 2010–2014 metų programos patvirtinimo“. 2010 07 03, *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 79-4085.
3. „Dėl Vaikų ir jaunimo kultūrinės edukacijos 2006–2011 metų programos patvirtinimo“. 2006 09 26, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 102-3950.
4. „Dėl Lietuvos kultūros politikos kaitos gairių patvirtinimo“. 2010 07 08, *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 80-4152.
5. Diržinskaitė, L. 1985. *Kultūra ir valstybė*. Vilnius: Mintis.
6. Giordano, Ch. 1993. „Not all roads lead to Rome“, in *Eastern European Countryside*. Torun: Nicolaus Copernicus University, 5–16.
7. Greimas, A. J. 1991. *Iš arti ir iš toli*. Vilnius: Vaga.
8. Kublickienė, L. 2010. „Regionų kultūros būklė Lietuvoje“, in *Socialiniai pokyčiai eurointegracijos procese 2*, ats. red. V. Gaidys. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, 32–44.
9. Kroeber, A.; Kluckhohn, C. 1952. *Culture*. New York: Meridian Books.
10. Mačiulis, D. 2005. *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais*. Vilnius: LII leidykla.
11. Vilkončius, L. 2007. „Kultūros politikos modeliai“, in *Šiuolaikinis kultūros įstaigų administravimas ir vadymas*. Vilnius: Lietuvos kultūros darbuotojų tobulinimosi centras, 55–65.

LILIJA KUBLICKIENĖ, ALINA ŽVINKLIENĖ, EDUARDAS KĘSTUTIS SVIKLAS

Cultural processes in modern Lithuania: libraries and cultural centres in the regions

Summary

The main idea of the article is to demonstrate the continuity of the Lithuanisation and culturalization processes in modern Lithuania by analysing the state's cultural management. An interdisciplinary approach – historical and sociological perspectives – is used. Libraries and cultural centres are regarded as belonging to the main institutions that secure the implementation of the state cultural policy objectives.

The findings of the research allow suggesting that the current management of Lithuanian culture, especially in the regions, ensures the conservation of the situation rather than the development of Lithuanisation and culturalization processes that can meet the challenges of globalization. Therefore, there is a treat of de-Lithuaniasation and de-culturalisation of Lithuanians.

Key words: Lithuanian regions, cultural policy, cultural agencies, libraries, cultural centres